

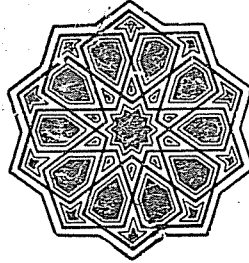
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXI

*FAKÜLTENİN KURULUŞUNUN 40.
YIL ÖZEL SAYISI*

TASAVVUF

Prof. Dr. Hayrani ALTINTAŞ

Umumî Değerlendirme:

Tasavvuf bir hâl ilmidir, eşyanın zevkle kavranmasıdır. İnsanlık tarihi içinde bu vasfıyla temâyüz eder. O, hem tarihî, hem de tarihi aşan bir ilimdir. Kültür tarihi içinde ondan söz edilir ve tasviri yapılır, ama o, belli bir devre içinde kalmaz. Çünkü onda devamlı olarak yenilenme vasfı vardır ve o, herşeyden önce, zaman ve mekânla sınırlanmayan, insana ait manevî bir davranış şeklidir.

Esasen, tasavvufun doğuş hareketi tam mânâsıyla bilinmemektedir. Sadece, bu hareketin filan zamandan itibaren kollektif olarak müşâhede edildiği söylenirse de, bu tür davranışların çok daha önceleri de olduğu bir gerçektir. Nitekim, sadece Allah'a kulluk yapmak için mağaraya çekilen "Ashâb-ı Kehf'in" durumları, açık bir misâldir. Bunun içindir ki, bazıları onun İslâm'dan önce de var olduğunu ifade ederler.

İslâm Düşünce Tarihi içinde önceleri ferdî, sonraları da kollektif tarzda ortaya çıkan bu hareket, bir meslek, bir meşrep halinde kendini gösterir; yani bu harekete katılanlar, bir takım özel uygulamalarla diğer insanlardan ayrılırlar. Esâsen kullandıkları ıstılâhlar da bu ayrılışın bir ifâdesidir. Bu konuya ilerde ayrıca temas edilecek.

Umum müslümanların yaşadığı hayat tarzına ilâveten, hususî tefekkür ve tezekkür şeklini benimsemiş, bir takım psikolojik ve biyolojik tasfiye yolları kullanmış olmasından ötürü, kendine has bir öğretim ve tatbikat metodu ihtiva eder. Bu yollar, tefekkürü, aşkı, vecdi, bazan semâyı, hatta fizyolojik teşvik vasıtalarını bünyesinde bulundururlar. Bunlar ilâhî lütûf ve tecellilerin tezâhürüne imkân verecek bir yol açarlar. Tasavvuf her türlü orfe nüfuz eder ve onların sert kalıplarını zorlar ve deler. Bu husus, aklın ve onun ötesindeki en son sınırlara kadar yaşanmış bir imandan kaynaklanır; ifrâta varan bir zühd hayatı, şehidliği hüle ma'kûl ve makbûl addeden bir anlayışın ortaya çıkardığı aşktan, ve sevkten ileri gelir; çoklarının delilik olarak değerlendirdiği bu aşk hali,

mutasavvıf için en tabii davranış tarzıdır. Bu hal, ilâhî tabiatı insanda şekillendirmek isteyen, karşı konulmaz bir arzunun sonucudur ve zaman zaman da yanlış bir tarzda kendini gösterir.

Böylece tasavvuf, idealist ve evrensel bir karakter alır. Onun bu tarzda kavranılması, hareketinin zaman ve mekân dışında mütâlaa edilmesine sebep olmuştur. İlâhî hikmetin sırlarını akıl üstü âlemlerde arama işi, tasavvuf edebiyatında en üstün yeri işgal eden tasavvuf felsefesi kitaplarında, mesnevîlerde, divânlarda aşk ve şevkin sergilendiği eserlerde açıkça müşâhede edilir. Bu aşk ve şevk mutasavvıfa her türlü fedakârlığı yaptırır; hapse, zindana atılmaya razı eder, sürgünde yaşamaya katlandırır, hatta öldürülmeye kadar götürür. Çünkü, Allah bir kalbi kendine çevirirse, onda kendinden başka bir şey bırakmaz, bir kulunu severse onu diğerlerinden çekip alır.

Tasavvufî tabakât kitaplarındaki belli bazı olayların hikâyeleri, pek çok tasavvufî metinler aracılığıyla tasavvufun tarihine ve esaslarına nüfûz edilebilir. Böyle bir müracaatta, karşımıza fevkâlade bir manzara çıkar, o zaman özel dinî halleri aşan, sonsuz bir ruhî hayatın izlerini kavrarız. Zaman zaman bu konudaki bazı metinleri sergileyerek, bize karanlıklar içinde bir ufuk açacak, ruhumuzu şafağın şebnemleri gibi serinletecek hâleleri göstermeye çalışacağız.

Düşünce ve tavır itibariyle bir hayli eskilere uzanmasına rağmen, tasavvuf, islâmî ortam içinde doğmuş ve gelişmiştir, pek çok araştırmacının kanaati, tasavvufî düşüncenin kaynağının Kur'an-ı Kerim'de bulunduğu şeklindedir(1). Bunun yanında, bazı araştırmacılar da tasavvufî düşüncenin Kur'an'da ve Hz. Peygamberin hayatında bulunmadığı kanaatinde. Resmî İslâm'ı temsil eden fukahâ ile mutasavvıfların münâkaşaları, buna delil olarak gösterilir. Ama mutasavvıflar kendilerinden el ve ilim aldıkları üstadlarının silsilelerini, tarikat pîrlerini, Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve hatta Hz. Peygamber, kadar çıkarırlar.

Sufi kelimesinin nereden geldiği konusunda serdedilen görüşleri, bir başka kitabımızda sergilediğimiz için, burada o hususa temas etmeyeceğiz. Ancak, şunu söyleyelim ki, sufi kelimesi nereden gelirse gelsin, sufilik bir düşünce tarzı ve bir yaşayış şekli olması itibariyle içe ve öze bağlı bir hayattır, şekil veya kıyafet hiç önemli değildir. Tıpkı İslâm'ın bir öz ve ruh dini olması gibi; esâs itibariyle özde, ruhda yaşanıp, bu yaşayışın, hayatın her düşüncesine ve hareketine damgasını vurması gibi.

Tasavvuf tarihinde, bazı mutasavvıflar, aşağılamak suretiyle nefislerine hâkim olmak için, yırtık pırtık veya çok yamalı elbiseler giymişler-

dir. Veyahut tövbe-kâr olmanın bir işâreti olarak yünden elbiseler taşımışlardır. Murakka adı verilen elbise, mutasavvıfların işâreti olmuştur. Ancak, bazı hakiki mutasavvıflar umum halk gibi giyinmişlerdir. Çünkü insan elbise ile değil, ama düşünce, tavır ve ruhla mutasavvıf olur.

Tasavvuf tarihinde, kalenderiyye, haydariyye gibi tarikatların, zamanla asli hüviyetlerini kaybetmeleri sonucu, yırtık pırtık elbiselerle gezmek, sakallı ama saçları traş edilmiş bir vaziyette dolaşmak şîârları olmuştur. Güya nefsi aşağılamak için, üstü başı perişan vaziyette şehir şehir dolaşan bu gürûhlar, gerçek tasavvufî kültürü almadıklarından, nihilizmin ve immoralizmin temsilcileri olmuşlardır. Zira tasavvuf, yüksek bir din ve felsefe kültürünü lüzümlü kılar.

Tasavvufî düşüncenin ilk zamanlarında, "sûf" (yünden elbise) giymek âdet olmuş gözükmeğedir. Onun için bu tür bir hayata meyledenler "sufî" lakâbını almışlardır. Bu lakâbı ilk defa alanlardan ve onunla ilk defa tanınan kimse, h. 150/m. 767 yıllarından vefat eden Ebû Hâşim Osman b. Şerik el-Kufî'dir.

Önceleri ferdî bir karakter arzeden bu düşünce ve hayat tarzı, hicrî 3. yüzyılın yarısından itibaren kollektif bir mahiyet almaya başlamıştır. Artık, ferdî eğilimler toplulukların hareket tarzı haline gelmiştir. Böylece tasavvufî fikirleri yayan üstadlar ve şeyhlerle, bunların etrafında bir halka meydana getiren müridler görülmeye başlamıştır. Pek tabii, bunların toplandıkları mekân veya mahal olarak da, hangâhlar, tekkeler ortaya çıktı. Araştırmalar tasavvufî düşüncenin, bir öğretisi olarak, ilk defa Kâhire'de h. 258/m. 980 yılına doğru anlatılmaya başlandığını ifade ederler. Daha sonra Bağdad ve diğer merkezler gelir. Fakat, çok iyi bilinmektedir ki, tasavvufî düşünce bu gelişmeler sırasında ve Gazzalî tarafından kazandırılan resmiyetten önce, pek çok tepkilerle karşılaştı. Mutasavvıflardan pek çoğu, özellikle meşhurları, eziyet çektiler, sürgün hayatı yaşadılar, bapis yattılar, hatta idâm edildiler. Buna rağmen, tasavvufî düşünce hızla yayıldı, camilere ve medreselere girdi.

Hakkında söylenenler ne olursa olsun, tasavvuf, İslâm'daki ruhi hayatı canlı tutmayı başarmış ve bunu temin etmiştir. Hatta denilebilir ki, İslâm dininin bazı bölgelerde yayılışında, bu düşüncenin büyük rolü olmuştur. Belki, o, islâmî ruhun hayat kazandığı bir ortam olmuştur. Ancak, tasavvuf hiç bir şekil içine sıkışmamış, hiç bir formülle çerçevelenmemiştir. Kendini basit kılacak her türlü tarifin dışında kalmış, kalıplaşmamıştır. Onun içindir ki, kendisini belirlemek isteyen yüzlerce tariften hiç biri, tasavvufun esası değildir. Yapılan tariflerin her biri,

onun esasını vermekten uzak, içinde bulunulan hâl ve makâma bağlı olarak ifade edilmiş açıklamalardır. Çünkü, tasavvuf, bütün varlığı barokete geçiren topyekün bir tavır olmadığı gibi, iç ve dış, ferdi, içtimai bütün hayata uygulanan bir hareket tarzı da değildir. Verilen çeşitli târifler, tam ve kâmil bir tasavvufî düşünceyi meydana getiren cüzler veya tâli ifâdelerdir. Tasavvufî düşüncenin tamamını veya bütününü meydana getiren bu tâli ifâdeler, onun bütünlüğü içinde kendileri oldukları gibi bulunmazlar; muhteva ve mânâları terkinin bütününe ifâde edemezler. Bu sebepten dolaydır ki, tasavvuf her türlü tarifin dışındadır. Bu küçük tarifler mânâ ve muhteva değiştirerek, bütün içindeki diğer tariflerle birleşirler. Tasavvufu anlamak isteyen, bu küçük tariflerin biriyle yetinemez; bunları, tasavvufî düşüncenin en geniş dinamizmi içinde, bütünle beraber değerlendirmek mecburiyetindedir. Aksi takdirde tasavvufu bütünüyle ve gereği şekilde kavrayamayacak, boşuna zaman kaybetmiş olacak, tasavvufa çok geniş bir perspektiften bakacak yerde, dar bir görüş alanını tercih etmiş olacaktır. Ayrıca bu küçük tarifler arasındaki ince ayrılıkları keşfedemeyecektir. Bir zevk hali, düşünce, şekli, hayat tarzı, bir teknik ve yol olan tasavvuf, bütünüyle kavranılmadığı takdirde, ona gerçek mânâda nüfuz etmek mümkün olmayacaktır. Esasen, tasavvufun bu küçük tarifleri ile, bu tarifler arasındaki münâsebetler, fertten ferde veya sâlikten müride, tâlibden şeyhe geçişecektir. Tasavvufî düşüncenin sistematik bir hal almaya kadar geçirdiği gelişme sırasında menzillerin, makamların ve hâllerin muhtelif sınıflamalarını yapmaları buna bağlıdır. Unutulmamalıdır ki, tasavvufî hayatın dışında olduğu kadar, içinde de söylenen sözlerin veya kullanılan ifâdelerin içinde bulunulan zaman ve mekân açısından ve bunların ortaya çıkardığı, şartlar yönünden değerlendirilmeleri oldukça önemli bir husustur. Zaman zaman üç boyutlu mekândan çıkıp, psikolojik planda yükselerek, makrokozmu kendi içinde ve kalbinde ihâta eden mürid veya sâlik, madî dünyanın şekil ve sıkıntılarında azâde olarak konuşmaktadır. Ancak, beşer lisaniyle ifâde etmek mecburiyeti, onu kısmî değerlendirme ve tasvirlerle sevk etmektedir. İşte bu yüzden tasavvufun tam ve mükemmel idraki, ancak bir bütün halinde kavranılmasıyla mümkündür. Bu sebeple, şu veya bu şekildeki küçük tariflere bakarak veya sadece bazı uygulamaları göz önüne alarak tasavvuf hakkında hüküm vermek, eksik ve hatalı olacaktır. Ve maalesef, çoğunlukla yapılan da budur.

Yukarda sözünü ettiğimiz yükselişin, ve makrokozmun mikrokozma ihâta edilişinin esas kaynağında bilgi bulunmaktadır. Mutasavvıflarca mârifet olarak adlandırılan bu bilgi türü, kaynağında, temelinde ve

esasında, insanın bizzat kendisi, kâinat ve Allah hakkında sahip olunması gereken bütün bilgileri kapsamaktadır. Bunun içindir ki, tasavvuf edebiyatının önemli eserlerinde ilk önce tavsiye edilen husus, mârifetin temelini teşkil eden zât bilgisidir. Şu kâide bütün eserlerde yer alır: “Men arefe nefsehu fe kad arefe rabbehû (kendini bilen Rabbini bilir)”. “Kendini bilmek”, hayatın bütün olayları içindeki insanın, bu şuurda olarak kendine, içine, nefesine dönmesidir; bu hal, tam mânâsıyla bir içedönüş metodudur. Ferdin kendisini tanıma eylemi, onu inceleyen olmaktan çıkarıp incelenene çevirir, fâil, aynı zamanda meful veya özne aynı anda nesne olur; özne ile nesne arasındaki ayrılık, bu halde yok olur ve fert ikilikten sıyrılıp fâil mef’ûl birliğine ulaşır. Bu birleşmeyi veya kaynaşmayı temin eden, sufîyi yakıp kavuran Allah aşkıdır.

Rabbini tanımak isteyen sufî, kendini tanımak için bir çok metodlar kullanır ve tecrübeler yapar. Kendi dışındaki varlıklar, önce kendisini tanıma hususunda ona yardımcı ve tecrübesinin nesnesi olurlar. Sufî bu tecrübelerle nefsinı dener, samimiyetini sınar; imanının derecesini ölçer. Tabiatı ve onda mevcut bütün varlıkları temâşâ, onlar hakkında bilgi sahibi olmak, sufînin kâinattaki yerini belirler. O, tabiattan bizzat kendine döner ve kâinattaki yeri ile kendisi arasında bir bilgi kumaşı dokur. Kâinatı temaşa eder, kendi nefsinı inceler; sonra tekrar kâinata döner; daha sonra tekrar kendi nefsinı tetkik eder. Makrokozmu ile mikrokozmu arasındaki bu münâsebet ağı, her dönüşte bilgi parçalarıyla doldurulur. Sufî bu bilgi ve tecrübeler esnasında, kâinat içinde ne kadar küçük olduğunu, aynı zamanda bu küçüklük içinde ne kadar büyük olduğunu anlar. Bu bilgi, onda bir aydınlanma halini, bir idraki, hatta bir değişikliği ortaya çıkarabilir. Psikolojik planda, tenevvür halinde büyüyen sufî kendinden geçip vecd haline ulaşabilir; bu anda her türlü zaman ve mekân sınırları delinip o büyüklük hissi içinde, onu belirten ifâdeler kullanılabilir. Bu vecd halini daha etraflıca ilerde inceleyeceğiz.

Sufînin Rabbini bilebilmek, tanıyabilmek için, önce kendisini tanıması, bunun için de kâinatı temâşâyâ mecbur olması, onda o zamana kadar gerçekleşmeyen yeni bir hal ortaya çıkarır. Bu, makrokozmu ve mikrokozmu hakkında sahip olunan bilginin neticesidir. Sufî onunla in-siyâklarından, içgüdülerinden, dürtülerden, şuarsuz eğilimlerden, geçmiş ve gelecek endişesinden, hayatın sıkıntı veren kaygılarından uzaklaşır. Ruhunda bir sükûnet hali hisseder. Daha önce kendisine musallat olan marazî (patolojik) haller kaybolur ve âdeta tedâvi olmuş hale gelir. İşte bu açıdan değerlendirildiği zaman tasavvuf, zihnî ve ruhî (psikolojik) bir tedâvidir. Nitekim, bu tedâvi tasavvufî hayatın daha başlangıcında

iken kendini gösterir. Tasavvufa sülûk edenlere veya müridlere şeyhin telkin ettiği ilk şey, acılarının giderilmesi suretiyle kalbin temizlenmesi, hastalıklarından kurtarılmasıdır. İnsanlar tûlu (uzun) emel sahibidirler. Şeyhin ilk tavsiyesi kasrı emeldir (emellerin kısaltılmasıdır). Nefsin arzu ve isteklerine, hevâ ve heveslerine gem vurmaktır. Çünkü bunlar kalbi karartır, hastalandırır, onlardan uzaklaşmak kalbî ve zihnî sıhhata kavuşturur. Onun içindir ki, mânen rahatsız olan insanlar, tasavvufa meylettikten sonra huşû ve huzura kavuşmaktadırlar. Esasen, tasavvufun kendine geleceklere vâdettiği, işte bu iç huzurudur. Bu iç huzur ferde üç fayda sağlamaktadır. Önce fertte dengeli bir hayat, sonra cemiyetin bir uzvu olarak onunla huzurlu bir münasebet ve nihayet, yüce Allah'ın kâinatla olan ezeli ve ebedî münâsebetlerini düşünerek tabii ve gerçek bir kul olma hususiyeti.

Bu yönü ile, tasavvuf, bir zevk ve aşk tecrübesidir: Tasavvufî düşüncenin verdiği ruhla hayattan zevk almak, bu zevk ve bilgi ile kâinât-taki her varlığı ve yüce Allah'ı sevmek. Ancak, bu zevk, aşk haline ulaşmak için, mutasavvıfların takip etmek mecburiyetinde olduğu bir yol, ve uygulamak, tatbik etmekle yükümlü olduğu bir yaşayış tarzı vardır. Bu tarz içinde, bazı tabii ihtiyaçların kısıtlanması, benliğin yok edilmesi, nefse hâkimiyeti yolunda bir takım riyâzât ve mücadeleler vardır. Sufî, bunlarla hissiyattan uzaklaşır ve manevî bir dereceye ulaşır.

Meselâ, Cüneyd-i Bağdadî, tasavvufu tarif ederken, "tasavvuf dünyadan eli boş, midesi aç olmaktır" der. Bir başka mutasavvıf "tasavvuf, gönlü Allah'tan gayri her şeyden boşaltmaktır" der. Veya Bâyezid Bastâmî, tasavvuftaki derecesine, ancak nefsin otuz yıl öreste döğdükten sonra ulaşabildiğini söyler. Bir başka mutasavvıf, Zun-Nûn Mısri, baklayı çok sevdiğini, ama nefesine muhalefet olsun diye sekiz yıl bakla yemediğini ifade eder. Sayıları çoğaltılabilecek bu tür misâllere bakıp, tasavvufu, nefse eziyet, acı tecrübeler yolu olarak değerlendirenler vardır. Ama bu değerlendirmelerinde haklı değillerdir. Mutasavvıfların bir takım fedakârlıklarda buldukları ve tabii ihtiyaçlarından bazılarını belirli bir müddet için kısmen terkettikleri, bir vâkıdır. Ancak bu, sadece nefse hâkimiyet hususunda tatbik edilen bir yöntemdir ve benlikten kurtulmayı ve Allah'a yaklaşmayı temin etmektedir. Böylece, toplumun fertlerine, insiyâk, iştiyâk ve içgüdülerin tasallutundan kurtulmayı vâdedip, hatta bunu gerçekleştirip sosyal bir fazilet görevini ifâ eder. Kendini rûhen mutsuz hisseden kişiler (nitekim, Erzurumlu İbrahim Hakkî Marifetnâmes'inde buna işâret eder), tasavvufta ve üstâdlarında, ruhların huzura kavuştuğunu görürler ve acılarının dindiğini hissederler. Tasav-

vufî düşünce tarzı ile insan, ruhun gerçek hüviyetiyle aydınlanır. Fedakârlık eden, sıkıntı çekenlerin kazandığı nur, güneşin ışınları gibi etrafını ışıklandırır, ısındırır ve huzur verir. Önce kendi ruhlarını ışıklandıran, nefislerini temizleyen ve teskîn edenler, daha sonra sıkıntı içinde olan diğer kişilerin ruhlarını sükûna erdirirler. Onun için, tasavvufta sıkıntı ve acı yoktur; aksine her şeyi aşkla, şevkle kucaklamak, Yaratıcı'nın "kün" sözünün taalluk ettiği her olayda hiç bir zevkle mukayese edilmeyecek bir zevk ve neşe bulma, eşyayı zevkle idrak etme vardır; yani, tabir câizse, üzüntü, acı ve keder, yerini daima neşe ve sevince, zevk ve hazza bırakır; veya birinciler ikincilere dönüşür.

Tasavvuf, sadece bir iç temizliği ve ferdî bir kemâl değildir. Kendi içini temizliyen, nefsinin, tasallutundan kurtulup ona hâkim olan, kemâle ulaşan mutasavvıf, sırası gelince topluma döner. Kendinde beliren olgunluğun, bilginin aşk ve şevkin her fertte ortaya çıkması için çalışır. Bu hususta yaptığı tek faaliyet "numûne" olmaktır. Allah aşkının beşerî varlıkta meydana getirdiği değişikliği göstererek ihtiraslardan kurtulmanın ve sükûn içinde olmanın faziletini izhar etmektir. Mutasavvıf, yerilmiş kötü sıfatları yok eder, onların yerine iyi ve güzellerini ikâme eder.

Dünyevî arzu ve isteklerin içinde iken şuursuzca davranışlarda bulunan mutasavvıf, kemâle kavuştuktan sonra başka bir hayatın içindedir. Niyet, düşünce ve davranışlarında gayet şuurludur. Vecd hallerini hatırlar. Kendisini o hâle geri götürecektir, şiir, nesir ve musikîyi dinlemekten zevk alır.

Mutasavvıf, dâima Hz. Peygamber'i taklit ve takip etmek mecburiyetinin şuurunda; her türlü şartlarda onun sünnetini yerine getirmek mükellefiyetinin idrâkindedir. Çünkü, Kur'an'ın ifadesiyle "o, takip ve taklid edilecek tek model" dir. Nitekim, bilhassa ilk asırlarda, mutasavvıflar, sünneti büyük bir titizlikle yerine getiren kimseler olarak görül-müşlerdir. Hz. Peygamberin yaşadığı hayat tecrübelerinden bazıları üzerinde ısrarla durmuşlardır; "fakirlik övüncümdür" (el-fakru fahrî) ifâdesi, maruz kaldığı hakaretlere sabrı, Hıra dağına çekilerek Rabbi ile başbaşa kalma hali, oruçları, namazları ve mücadelesi bunlar arasında zikredilebilir.

Tasavvuf, düşünce tarzı ve psikolojik uygulamaları ile bir tecrübeler dünyasıdır. Tasavvuf, kendine gelenlere bir iç huzuru vâdederken, aynı zamanda şiddetli bir ruhî hayatın da içine atar. Tasavvufta her şey psikolojik planda cereyan eder. Bir sufînin dediği gibi, coğrafi seyahatlarda mesafeler adımlarla katedilirken, tasavvufta kalbde veya zihinde

katedilir. Her türlü biyolojik hareketin kaynağı kalb, aynı zamanda, psikolojik (ruhî) olayların cereyan yeridir. Bu yüzden, tasavvufta kalbe çok önem verilir. Sırasında o, gönül, yürek, akıl adını da alır. Mutasavvıfın bütün mücadelesi, gayreti, çalışması, kalbi temiz ve saf tutmak, veya ona ilk temizlik ve sâfiyetini kazandırmaktır. Bütün riyâzât ve mücâhedât; kalbin tozlarını almaya onu cilâlamaya, Yaratıcı'dan gelecek tecellî ve tezâhürleri almaya hazır hale getirmeye mâtuftur. Sâlik kemâl yolunda ilerlerken, geçirdiği psikolojik süreç içinde, bu tecelli ve tezâhürlerin belirmesi demek olan hallere maruz kalır ve makâmlarda bulunur.

İşte bu haller ve onlarda gerçekleşen tecellîler, psikolojik bir tecrübe olarak yaşandıktan sonra veya yaşanış ânında ifâde edilmek istenirler. Ancak, onların ihtiva ettikleri mânâ, günlük veya edebî lisanda kullanılan kelimelerin ifâde kapsamını aşar. O zaman, kelimelere yeni bir mânâ, bir anlam vermek icâp eder; o zamana kadar bilinmeyen, tanınmayan bir mânâ; kelimenin işâret ettiği anlamda saklı kalmayan bir mânâ; tıpkı, kınındaki kılıç gibi (kendi görünümü ile işlevi farklı). Böyle bir durumda; kelimeler yeni bir boyut kazanırlar. Nasıl ki, şüirde, istiârede, mecâzda, temsilde, çığlık ve tahrikte farklı mânâlar kazanırlar, aynen öyle, taşıdıkları basit anlamın ötesinde yepyeni boyutta bir mânâ.

Yaşanılan şiddetli ruhî bayatın ifâdeleşmek isteyen sabıncıları, imâ, telmih, istiâre veya timsâllerle beşerî hayata aksederler. Veya mutasavvıfın kullandığı kelimeler, tamamen alışılmışın dışında bir mânâ ifade ederler. Benzer bir durumda, vecd halindeki bir sufî, veya "fenâ fi'l-mahbûb" halindeki bir sâlik, aşktan, şaraptan, sevgiliden bahsediyorsa tamamen sembolik ifâdeler kullanıyor demektir. Hakikat bilgisine sahip, hikmeti idrak etmiş sâlik, şarap içtiğini, söyleyecek, Allah aşkıyla kendinden geçmiş, vecde ulaşmış vasıl ise sarhoşluktan dem vuracak; zihni ve fikri sadece yüce Yaratıcı'nın kâinatta tezâhür eden güzel adları ile dopdolu olan mutasavvıf da aşktan söz edecektir.

Diğer taraftan, mutasavvıf, dâima tecrübelerini yaşamakta olduğu psikolojik süreçte, kendi ifâdesine göre, bir âlemden diğer bir âleme seyahat ederken, bunlarda karşılaştığı manzaraları veya mâruz kaldığı psikolojik halleri ifâde için beşerî lisandaki kelimeleri zorhyacaktır. Onların, içinde bulunduğu hali ifâde edemez olduklarını müşâhede ettiği ân, bir teşbih veya bir temsille durumu açıklamaya çalışacaktır. Veya yaşadığı ruhî tecrübenin şiddetine dayanamıyarak, kendi hayatını bile tehlikeye koyan bir ifâdede bulunacaktır. Çeşitli şekillerdeki ibâdetlerde, namazlarda, zikirlerde veyahut tefekkür anlarında kullanılan kelime ve

deyimler, atılan çığlıklar ve söylenen sözler, ilâhî aşkla dolu ve onunla sarhoş sufînin yeni bir âlemde gelişen seyahatinin açıklamalarıdır. İlâhî aşkla kendinden geçmiş (sarhoş olmuş) sufî, anlaşılmaktan ziyade içinde bulunduğu hâli ifâde etmeye çalışmaktadır. Yüce Yaratıcı'nın kâinat-ta tecelli eden güzel adları, melekût ve ceberût âlemlerindeki kudreti, mutasavvıfî hayran bırakmış, bu idrâk ve müşâhede onu kendinden geçirmiştir. İşte bu yeni dil veya ifâde tarzı, bu hâlin tercümesidir, bu hâlin beşer lisânındaki ifâdeleridir.

Elbette, bu tür yeni ifâde tarzı, ait olduğu dili zenginleştirecektir. Nitekim, türk, arap, fars dilleri bu yönden zenginlik kazanmışlardır. Diğer müslüman ülkelerin dillerinde de benzer zenginleşmelerin olduğu muhakkaktır. Zira kültür, girdiği yeni yerlerde varlığını devam ettirmek için lisânda yer kazanır. Bununla birlikte, dilde ne kadar çok ifâde zenginliği olursa olsun, ifâde edilmeyen tasavvufî tecrübeler bulunacaktır. Çok derinden ve pek şiddetli bir tarzda hissedilen bazı hâllerin kelimelerle ifâdesi çok zor olabilir. O zaman, mutasavvıf edebî sanatları, şiire veya musikiye başvurabilir. Nitekim, pek çok mutasavvıf, şiire onun musikisine, nağmelerine, timsallerine, serbest ifâde tarzına, mecâz ve istiârelerine başvurmuşlardır. Duygularını, hislerini, kelimelerin sıkı mânâları içine sıkıştırmak yerine, şiirin serbest havasına bırakıvermek mutasavvıfların tercihi olmuştur. Ancak, ruhî bir yükselişle tatmin bulan insanın gizli istekleri, bütün sınırları aşabilir ve kendini çerçevelen her şeyi kırıp taşıyabilir. Aşağıdaki mısralarda sergilenen Hallac taşkınlığı bundan başka bir şey midir?

“Ey beni O’nu sevmekle suçlayan, beni ne kadar sıkıştırıyorsun; kimden bahsettiğimi bilseydin beni ayıplamayacaktın”.

Mutasavvıfın çerçeveleri kırıp taşan ifâdeleri âdeta bir patlamadır. Bu, uzayın patlamasıdır. Onun için mutasavvıf şiire yönelir. Şiir veya musiki sanki bir emniyet sibobudur. Mutasavvıf çoğu kere tahammül sınırlarının üstünde sırlarla, hikmetlerle ve bunların tecellileriyle dolar. Bu mânevî tecrübe ile, mutasavvıf ruhunun tahammül gücünü dener. Kelimeler, günlük lisan, bu yükü taşıyamıyorsa, o zaman şiir bu görevi üstlenir. O zaman şiir, maruz kalınan hâlin, sırların ve hikmetlerin tecellilerinin serbestce ifâde mahalli bulduğu, sergilendiği mısralar olur. İşte o zaman, Erzurumlu İbrâhim Hakki'nın dudaklarından şu mısralar dökülür.

“Vasfı lisan seninledir, vasfedemem gönül seni
Nutku beyan seninledir, vasfedemem gönül seni
Her hünerin kemâlisin, her güzelin cemâlisin
Hüsn ile ân seninledir, vasfedemem gönül seni”.

Esasen, her şürde, kelimelerin tam anlamıyla ifâde edemedikleri ve gerçeği aşan derin bir mânâ bulunur. Arapçada, farsçada ve türkçede bunun misâllerini açıkca görmek mümkündür. Arapça, Hz. Peygamberden önceki eski arap şürinin şaheser örneklerini taşır; farsca, şüre olan yatkınlığıyla Ömer Hayyam'ın meşhur rübâîlerini sinesinde bulundurur; ve nihayet türkçe Ortaasya'dan beri ozanların ve aşıkların, hayal, rüyâ, hissiyât mahsûlü şürleriyle dopdoludur.

Bir başka kitabımızda da ifâde ettiğimiz gibi, tasavvuf bir öğretilir. Bu öğreti, asırlar boyunca nesilden nesile veya tasavvufa yeni girenlere eskiler tarafından nakledilerek günümüze kadar gelmiştir. Bu düşünce ve yaşayış tarzının asırları katederek bugüne gelişinde iki farklı yolun tesiri vardır. Bu iki yol, tasavvufî düşünceyi daima canlı ve yeni tutmuşlardır. Bunlardan birincisi şeyhlerin, pîrlerin ağızlarından nakledilen şeklidir ki, bu konuda tarikatlar büyük rol oynamıştır. Bu tarzdaki öğreti, genel olarak gizlilik kuralları içinde yol almıştır. Ama tamamen açık ve aşikâr olarak asırları aştığı dönemleri de olmuştur. Bu öğreti, kendisi, tarikat silsilesi veya zinciri içinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali veya Hz. Peygambere kadar çıkan bir bağlantının veya temsilcinin telkin ve tavsiyeleriyle gerçekleşmektedir. Böyle bir pîr veya şeyhin ağzından işitilmeksizin ve onun murakabesinde gerçekleşmeksizin bu öğretinin bilinmesi mümkün değildir. Esasen mâkûl de değildir. İslâm dünyasının her tarafında kurulan, dergâh zâviye ve hangâhlar, bu öğretinin şeyhler ve pîrler ağzından tâlimi için gerekli mahaller olarak ortaya çıkmışlar ve bu fonksiyonu ifâ etmişlerdir. Her türlü baskı ve takibe rağmen, bunlarda, sözlü ve tatbiki öğretim devam etmiştir.

Tasavvuf edebiyatında, mutasavvıfların hayatlarıyla ilgili pek çok Tabakât kitabı vardır. Bunlar, mutasavvıfların hayat hikayelerini ekseriyetle efsanelerle, şaşırtıcı kerâmetlerle, folklorik hikayelerle ve fevkalâde hâllerle süslü olarak anlatırlar. Çok mâkûl ifâdeler kullanılır ve hakikat anlatılmak istenirken bazan da, anlatılan şahsı yüceltmek için akıllüstü tasvîr ve ifâde tarzlarına yer verilir. Böylece tarihî olaylarla efsaneler birbirine karışır. Hatta zaman zaman, ilâhî bir olayı açıklamak için bu tarz sembolik küçük hikayelere başvururlar. Tasavvufî öğretinin daha kalıcı ve tesirli olmasını sağlamak gâyesiyle çok aşırı tarzda süsleme ve sembollere gidilir ve mübâlağa en son sınırlarına ulaşır. Tezkiretü'l-Evliyâ, bu konuda bir misâl teşkil edebilir. Çoğu kere, manevî, ruhanî bir olayı inandırıcı bir şekilde anlatmak gayesiyle başvurulan bu küçük hikayeleri, tarihî hatalar olarak değerlendirip atıvermek, gerçekten değerli işâretlerden ve bilgilerden mahrum kalmak demektir. Zira bütün

bu hikayelerde, hakikaten doğru ve derin mânâlar ve işâretler bulunabilir. Bu hususta önemli olan şey, mübalağalı bir tarzda, hatta mâkûl olmayan şekilde anlatılan efsanevî olaylarda, kerametlerde, gizli veya batınî bir hakikatin bulunabileceğidir. Bunlarda tasavvufî bir hakikat vardır. Onu bulup çıkarmak mümkündür.

Çeşitli tarzlarda, tasavvufî olayları dile getiren hikayeler, çok yönlü olarak değerlendirildikleri takdirde büyük faydalar sağlayabilirler.